

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2019
32

УДК 94:8](477)(082)

У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. 372 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії (Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії), а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують дослідження мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст., засідань Галицького сейму, а також польовими матеріалами Чернігівщини.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден), спогадів сучасників про відомих людей (Олена Пчілка).

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2019. Vol. 32. 372 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

Articles from historical block reveal current issues of history (the West Ukrainian People's Republic, military history) as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies represent research of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th-18th centuries, meetings of Diet of Galicia and Lodomeria, field materials of Chernihiv region.

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Jablonska-Uden), as well as memoirs of contemporaries about famous people (Olena Pchilka).

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 26.11.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК 94(477.87)"1938/1939"(063)
DOI: 10.33402/ukr.2019-32-97-112

Олександр ПАГІРЯ

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Меморіального музею тоталітарних режимів
«Територія терору» (м. Львів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>
e-mail: bandusak@ukr.net*

СПІВПРАЦЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ І «КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ» У ПРОТИДІЇ ДИВЕРСІЙНИМ АКЦІЯМ ПОЛЬЩІ Й УГОРЩИНИ ПРОТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (1938–1939)

Розглянуто один із маловивчених аспектів диверсійної операції Польщі й Угорщини проти Карпатської України – військову співпрацю між «Карпатською Січчю» та чехословацькою армією і безпековими органами (StOS, жандармерією, державною поліцією та фінансовою охороною) у захисті кордонів автономного краю від нападів польських й угорських диверсантів восени 1938 р. – на початку 1939 р. На підставі чеських і польських архівних документів, а також мемуарних джерел, розкрито роль чехословацьких офіцерів в озброєнні відділів «Карпатської Січі», забезпеченні їх амуніцією та вишколом, а також у залученні до спільних розвідувальних і контрдиверсійних заходів у польському й угорському прикордонні. Стверджено, що такі дії стали спільною чесько-українською відповіддю на неоголошену «гібридну війну» Польщі та Угорщини проти Карпатської України, кінцевою метою якої було створення спільного кордону в Карпатах.

Ключові слова: Карпатська Україна, «Карпатська Січ», диверсії, Польща, Угорщина, операція «Лом».

Проблема спільної диверсійної операції Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939) привертає все більше увагу істориків в Україні та поза її межами. На сьогодні цій темі присвячено десятки праць авторства польських, чеських, словацьких, угорських й українських дослідників¹. Зокрема, класична

¹ Stolarczyk J. Oddziały bojowe «Rozlucz» w akcji dywersyjnej «Lom» na Rusi Zakarpackiej. *Rocznik Historyczno-Archiwalny*. Przemyśl, 1996. T. XI. S. 81–99; Stolarczyk J. Zarys polskiej akcji dywersyjnej «Lom» na Rusi Zakarpackiej w 1938 r. *Rocznik Przemyski*. Przemyśl, 1997. R. XXXIII. Zōit 3. Historia. S. 81–98; Kupliński Jerzy. Polskie dzialania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1996. № 4(158). S. 65–83; Dąbrowski D. Kwestia Rusi Zakarpackiej w stosunkach miedzy Czechoslowacja, Polska i Wegrami przed wybuchem II wojny światowej. *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*. Praha, 2003. S. 149–156; Dąbrowski D. Medzi Tešínskom a Podkarpackou Rusou. (K niektorým

щодо підготовки та реалізації польської операції «Лом» проти Підкарпатської Русі в 1938–1939 рр. монографія вроцлавського історика Даріуша Домбровського², що була перекладена в Україні³. Ще раніше побачили світ публікації польських архівних документів на відповідну тему⁴. До сьогодні в Польщі продовжують виходити праці, присвячені аналізу ролі польських спецслужб у здійсненні диверсійної операції проти Карпатської України⁵. Менш розробленими залишаються угорські диверсійні акції з огляду на недостатнє вивчення угорських архівів і незручність цієї проблеми для угорської історіографії. Серед чеських істориків особливо популярний жанр військово-історичної літератури, у межах якої велику увагу приділено участі чехословацьких військових і правоохоронців у захисті територіальної цілісності Другої Чехо-Словацької республіки, зокрема на Сході⁶.

Натомість в Україні історики більше уваги приділяють діяльності угорської «п'ятої колони» на території Карпатської України у 1938–1939 рр.⁷. Одна з останніх спроб узагальнення та актуалізації проблеми – стаття відомого дослідника історії

aspektem polskiej diverzie na Slovensku v rokoch 1938–1939). *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*. Bratislava, 2003. T. II. S. 93–94; Dąbrowski D. Rozbitie alebo rozpad? Polska politika voči Československu a otázka maďarských aktivít s cieľom revízie hraníc na Podkarpatskej Rusi. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska* / red.: Valerián Bystrický, Miroslav Michela, Michal Schvarc a kol. Bratislava: Veda, 2010. S. 254–271; Witak R. Akcja «Łom» na Rusi Podkarpackiej. *Człowiek a historia. Ludzie i wydarzenia*. Piotrków Trybunalski: Marland2, 2015. S. 194–217; Juraj Kredátus. Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938–1939. *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*. Banská Bystrica, 2005. T. IV. S. 305–306; Mičianik P. Maďarské teroristické útoky na Podkarpatskú Rus od októbra 1938 do marca 1939. *Podkarpatska Rus v roku Druhej svetovej vojny: materiály Medzinarodnej naukovej konferencie* (Užgorod, 16–17. žovtnja 2014 p.) / uporiad.: V. I. Fenich, I. O. Šnišcer. Užgorod: Šark, 2015. S. 52–88; Bicsák Péter. A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938-ban. *A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő szekötős elvlasztó és elvlasztó «fehér foltok»*. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (26 február 2010.). Beregszász; Ungvár, 2011. Old. 40–50; Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938–1939 рр. Філадельфія: Америка, 1971; Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. С. 139–153.

² Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

³ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора, 2012.

⁴ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja «Łom»: Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w swietle dokumentow Oddzialu II Sztabu Głownego WP. Warszawa, 1998; Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej / zbiór dok. ppłk. E. Charaszkiwicza; oprac., wstęp i przypisy: A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur. Kraków: Fundacja Centrum dokumentacji Niepodległościowego, 2000.

⁵ Starczewski M. Polski wywiad wojskowy w przygotowaniu i przeprowadzeniu akcji «Łom» na Rusi Zakarpatskiej. *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP Z działalności Oddzialu II SG WP* / pod red. T. Dubickiego. Warszawa: Wyd-wo LTW, 2019. T. 9. S. 63–115.

⁶ Radan L. Jednotka určení SOS. Díl třetí. Praha: Codyprint, 2008. S. 301–316; Jindřich M. Hraničářská kalvárie. Příběhy posledních obránců Masarykovy republiky na severu Čech a Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939. Praha, 2004. S. 114–278; Borák M. Obrana Podkarpatské Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno, 1997. S. 173–176; Holub O. Stůj! Finanční stráž! Praha: Naše vojsko, 1987; Holub O. Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. *Odboj a revoluce*. Praha, 1969. R. 7, č. 5. S. 5–74.

⁷ Вегеш М., Гіря В., Король Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Ужгород, 1998; Гіря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті (угорський фактор у суспільно-політичному житті). Ужгород: Карпати, 2012. С. 132–154.

Карпатської України Миколи Вегеша⁸. Однак загалом праці українських авторів на тему диверсійно-терористичних акцій Польщі й Угорщини проти Карпатської України вирізняються слабкою методологічною базою та відірваністю від історіографічних напрацювань за кордоном. Показова в цьому ситуація з книгою Даріуша Домбровського, що з'явилася в Польщі у 2007 р. та українському перекладі в 2012 р. Її огляд в українських фахових видання побачив світ тільки минулого року⁹.

Один із маловивчених аспектів диверсійної операції проти Карпатської України – участь членів «Карпатської Січі» у відбитті нападів угорських і польських терористів. В історіографії домінують два протилежні погляди на цю проблему: у чеських працях помітна тенденція до замовчування участі карпатських січовиків у захисті кордонів Підкарпатської Русі поряд із чехословацькими військовими та прикордонниками, тоді як у деяких українських дослідженнях й особливо мемуарній літературі масштаби та результати цієї участі свідомо перебільшені. Щоб оцінити справжній внесок членів Організації народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) у протидію «гібридній загрозі» Карпатській Україні з боку Польщі й Угорщини й спробу на основі нововиявлених чеських і польських архівних документів проаналізувати співпрацю карпатських січовиків із чехословацькими військовими в період 1938–1939 рр.

Завданням спільної диверсійної операції Угорщини та Польщі було дестабілізувати суспільно-політичне і військове становище на Підкарпатській Русі, підірвати позиції чехословацької адміністрації й автономного уряду, досягнути міжнародної ізоляції краю, спричинити заворушення місцевого населення і у такий спосіб створити передумови для анексії регіону Угорщиною. Упродовж осені 1938 р. другі відділи польського Головного та угорського Генерального штабів координували між собою засилання на територію Карпатської України диверсійних і терористичних груп для здійснення актів саботажу, руйнування комунікацій (мостів, пошти, телеграфу, телефону, залізниці, автошляхів, ліній електропередач), державних об'єктів, убивства представників місцевих органів влади, чехословацьких жандармів, прикордонників, військових, поширення антиукраїнської пропаганди та підготовки пігунтя для прилучення території краю до Угорщини.

Треба погодитися з думкою чеського історика Мечислава Борака, що диверсійна операція Угорщини й Польщі була унікальним прикладом порушення міжнародного права: у мирний час, без оголошення війни на територію сусідньої держави проникали чисельні добре озброєні підрозділи, які мали на меті підняти повстання й вести партизанську боротьбу¹⁰. Варто додати, що військові й диверсійні заходи двох країн доповнювала економічна і транспортна блокада Закарпаття, інформаційно-пропагандивна війна та потужний дипломатичний тиск на автономний

⁸ Вегеш М. Угорський і польський терор у Карпатській Україні. *Карпатська Україна – незалежна держава: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України* (Ужгород, 14–15 березня 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 186–210.

⁹ Вегеш М., Віднянський С. [Рецензія]. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 363–373. Рец. на кн.: Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора. 2012. 392 с.; Вегеш М. Карпатська Україна і польські терористи. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 220–228. Рец. на кн.: Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.

¹⁰ Borák M. Obrana Podkarpatké Rusi. S. 173.

уряд у Хусті. Фактично в Карпатській Україні у 1938–1939 рр. було повною мірою апробовано тактику дестабілізації, котру сьогодні описують у межах концепції «гібридної війни»¹¹. А з погляду міжнародного права йшлося про опосередковану агресію проти Чехословаччини.

Для боротьби з терористичними нападами і загрозами чехословацьке командування було змушене тримати в постійній бойовій готовності підрозділи фінансової сторожі, прикордонної охорони, жандармерії й армії. З військового погляду Підкарпатська Русь становила 42-й прикордонний округ (криптонім НО-42 «Карол»), який обороняла 12-та піхотна дивізія під командуванням бригадного генерала Олега Сватека у складі 20-го (базувався в Михайлівцях і Гуменному на території Словаччини), 36-го і 45-го піхотних полків, 1-ї роти танків, 2-го моторизованого розвідувального відділу, 12-го артилерійського полку (у складі трьох відділів, один із яких був розміщений на території Словаччини). Дивізія підпорядковувалася командуванню 6-го корпусу (криптонім «Фердинанд»), на чолі з дивізійним генералом Ондржеєм Мезлом), який входив до складу 3-ї армії (криптонім «Штефанік», від 6 жовтня до 15 грудня 1938 р. нею командував генерал армії Лев Прхала). Безпосередню охорону кордонів здійснювали два батальйони SOS (StOS)¹²: в Ужгороді (37-й) та Хусті (38-й) під командуванням підполковників Ота Францла й Антоніна Земана відповідно.

Для посилення чехословацьких військ наприкінці листопада 1938 р. у край направлено додаткові сили: дислоковані тут 36-й та 45-й піхотні полки поповнили 1 600 військовослужбовців із розпущених 4-го та 6-го прикордонних полків із Богемії і Моравії. Водночас для підкріплення молодого й недосвідченого офіцерського корпусу прибули 40 енергійних капітанів – командирів рот¹³.

У зв'язку із загрозливою ситуацією на Підкарпатській Русі командування 6-го корпусу з центром у Кошице запропонувало низку драконівських заходів, щоб зупинити перманентні напади угорських і польських бойовиків. Зокрема, у листі, що надійшов до Головного штабу 19 листопада 1938 р., командування корпусу передбачало знищувати після кожного нападу полонених угорських терористів у словацькій в'язниці в Ілаві, де утримувалося 305 чол., судити на місці й вішати нападників відповідно до законів воєнного стану, конфісковувати їхнє майно (якби вони виявилися чехословацькими громадянами). Водночас у контексті протидії польським диверсійним акціям корпусне командування розглядало можливість залучати українських втікачів із Галичини до здійснення у відповідь збройних випадів на польську територію. Як зазначено у пропозиції командування 6-го корпусу: «Діяльність польських терористів не припиняється. Прошу повідомити польському представництву, що на Підкарпатській Русі є достатня кількість українських втікачів із Польщі, які пропонують здійснювати подібну терористичну

¹¹ Пагіря О. «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. *Український визвольний рух*. Львів, 2016. Зб. 21. С. 292–323.

¹² Stráž obrany státu (StOS або SOS; з чеської – Охорона для оборони держави) – мілітаризовані підрозділи прикордонної охорони, створені розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехо-Словацької республіки від 3 вересня 1936 р. для охорони державного кордону й територіальної цілісності ЧСР, забезпечення правопорядку, спокою та безпеки у прикордонній смузі, відбиття раптового нападу ззовні, співпраці з армійськими частинами під час оборони країни.

¹³ Vojenský historický archiv (далі – VHA). Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5348. Kart. 23; VHA. Fond MNO. HS. Organiz. oddél 1. Inv. č. 6485. Kart. 252.

акцію на польській території, і тільки тому, що ми їм цього не дозволили, досі не було відповідних терористичних акцій на польській території. Потрібно підкреслити посольству, що якщо незабаром терористичні акції польських громадян не припиняться, буде вжито заходи у відповідь»¹⁴.

20 листопада 1938 р. командир 3-ї армії генерал Лев Прхала санкціонував ліквідацію будь-якої терористичної діяльності на місці, без зволікання й безоглядно, вважаючи, що вагання і вияви м'якотілості можуть призвести тільки до погіршення ситуації та посилення активності терористів¹⁵. На думку генерала, ситуація у краї вимагала «швидкого і радикального рішення»; за його наказом укріплено військовий контингент на Підкарпатській Русі¹⁶.

У стратегічному плані, з огляду на віддаленість і погані комунікації в регіоні, чехословацьке командування розглядало можливість оборони Підкарпатської Русі тільки у випадку надання військовій допомозі з боку сусідньої Румунії. Про це йшлося 17 грудня 1938 р. на засіданні Вищої ради оборони Чехо-Словацької Республіки (ЧСР) за участі міністра оборони генерала Яна Сирового, міністра комунікації генерала Алоїза Еліаша, міністра закордонних справ Франтішека Хвалковського, міністра фінансів Йозефа Калфуса та голів автономних урядів Словаччини і Карпатської України – Йозефа Тісо й Августина Волошина¹⁷.

Громадський порядок у населених пунктах краю підтримували відділи жандармерії, які підпорядковувалися крайовій команді жандармерії в Хусті на чолі з полковником Ярославом Вітом (20 січня 1939 р. його замінив ставленик підкарпатського прем'єр-міністра підполковник Володимир Вака). На початок лютого 1939 р. загальна чисельність жандармського корпусу у краї сягала 2 700 чол. Структурно він діяв у складі окремих відділень: у Великому Березному (600), Сваляві (600), Севлюші (200), Хусті (1000) та Рахові (300)¹⁸.

Уряду Карпатської України вдалося за порівняно короткий час переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. 17 листопада 1938 р. влада оголосила преміювання за затримання та видачу терористів¹⁹. Також видано розпорядження, в якому зазначалося, що проти тих, хто порушить спокій, перешкоджатиме упорядкуванню громадських і господарських справ, переховуватиме в себе «підозрілих осіб», зокрема не зареєстрованих у поліції іноземців, буде розпочато переслідування та визначено сувору кару²⁰.

Для захисту державних інтересів Карпатської України 9 листопада 1938 р. в Хусті засновано парамілітарну структуру під назвою Організація народної оборони «Карпатська Січ», яку очолив підстаршина австро-угорської армії Дмитро

¹⁴ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5348. Kart. 23.

¹⁵ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5347. Kart. 23.

¹⁶ VHA. Fond MNO. HS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5348. Kart. 23.

¹⁷ Miloslav J., Charles K. Kliment, Břetislav Nakládal. Březen 1939. Praha; Naše vojsko, 2004. S. 45–46.

¹⁸ Národní archiv v Praze (далі – NA). Fond MV I. SR (1075-2). Inv. č.12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.

¹⁹ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.). Ф. 3. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 2–3.

²⁰ Урядовий вісник. 1938. 6 грудня. С. 24.

Климпуш. Членами могли стати громадяни автономії, які досягли 18 років. Січовики мали право носити військовий однострій, відзнаки й легку зброю²¹.

У зв'язку із загрозовою ситуацією на кордонах новостворені відділи «Карпатської Січі» вже в листопаді 1938 р. активно долучилися разом із підрозділами чехословацької прикордонної охорони та жандармерії до боротьби проти угорських і польських терористів. Про те, що допомога січовиків у боротьбі проти останніх була на часі, може свідчити донесення 2-го відділу в Головний штаб у Празі від 23 листопада 1938 р.: «SOS на північному фронті виснажена. Легко піддається паніці. Стріляє без потреби. Страх і боягузтво поширюються на цивільне населення і органи влади»²².

Про можливість співпраці «Карпатської Січі» з чехословацькими органами безпеки в боротьбі проти диверсантів повідомляв Прагу зв'язковий офіцер при автономному уряді Карпатської України полковник Ярослав Борецький. У таємному донесенні від 11 листопада 1938 р. на адресу 3-го відділу Головного штабу він писав, що нова організація виконуватиме розвідувальні функції, співпрацюватиме з підрозділами SOS у виявленні терористів і протидіятиме внутрішнім антидержавним діячам. Чехословацький офіцер ратував за видачу зброї карпатським січовикам, вважаючи, що розвідувальна інформація, яку вони здобули, може бути цінною в антидиверсійній боротьбі²³. Врешті-решт на прохання міністра Юліана Ревая зв'язковий офіцер підполковник Карел Лукас видав револьвери для самооборони 20 гідним довіри організаторам ОНОКС, які відразу вирушили у прикордонні округи²⁴.

Ще в середині жовтня 1938 р. польські прикордонні органи повідомляли про допомогу чехословацьких військових в організації українських відділів для боротьби проти угорських та польських диверсантів. «Українці проти прилучення Закарпаття до Угорщини і готуються до оборони, а чехи обіцяють їм допомогу, – зазначалося в оперативному звіті польського комісаріату прикордонної охорони в Лавочному за 17 жовтня 1938 р. – Говорять, що мадярам Закарпаття не віддадуть, нехай краще буде незалежна Україна ... На Закарпаття прибуває в останньому часі українські добровольці з Польщі, Румунії, Росії [СРСР], Німеччини та інших держав і організують там в Хусті, Мукачеві та ще трьох місцях українські військові відділи. Згідно з розповідями тамтешнього населення, озброєння для тих відділів мали чехи видати зі складів зброї, які принесла українська армія [УГА] в 1919 році, що перейшла з Польщі ... Зараз отримують також зброю від чехів ... Згадані українські відділи організуються до боротьби з угорцями, коли б вони хотіли зайняти Закарпатську Русь, а разом проти поляків, які за одно з угорцями»²⁵.

У листопаді 1938 р. польські розвідувальні органи писали, що в Хусті організовано відділи «Карпатської Січі» чисельністю до 1 000 осіб, обмундировані й озброєні з допомогою чехів. Після військового вишколу, який проводили чеські офіцери, січовиків мали відправити на кордон із Польщею²⁶. Відомо, що в листо-

²¹ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Київ: Темпора, 2010.

²² VNA. Fond MNO. NS. Oper. oddél 3. Inv. č. 5346. Kart. 23.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1774. Арк. 5–6.

²⁶ ЦДАЛ України. Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 12зв.

паді 1938 р. за дорученням командира батальйону SOS у Хусті Антоніна Земана до вишколу січовиків для боротьби з терористами залучено чехословацького підстаршину Івана Сарвадія. Він навчив та озброїв 180 січовиків, і вони під проводом чотаря Василя Кузьмика були відправлені до Волового²⁷.

Українська емігрантська преса писала, що уряд А. Волошина приступив до створення військових відділів на Закарпатті, призначених для втримування ладу на території краю. Згідно з офіційним комунікатом уряду, ці відділи мали координувати свої дії з чехословацьким командуванням²⁸.

На перших стадіях виявленням й арештом диверсантів займалася служба безпеки автономного уряду, яку очолював поручик Степан Вайда. Її співробітники проводили допити підозрюваних у саботажних акціях. Зокрема, редактор «Урядового вісника» Михайло Бажанський пригадував як йому доводилося брати участь в одному з допитів полонених польських диверсантів, яких утримували в підвалі урядової будівлі за підозрою у спаленні млину, моста та сільської хати в околиці Перечина і Порошкова. Виявити «польськість» саботажників, які прикидалися місцевими жителями, вдалося лише за допомогою молитви «Отче наш»²⁹.

Загони самооборони формувалися майже в кожному прикордонному з Польщею населеному пункті. Зокрема, у листопаді–грудні 1938 р. із метою укріплення північного кордону створено відділи «Карпатської Січі» в селах Верб'язь, Завадка, Нижні та Верхні Верецьки, Майдан, Верхнє Бистре, Синевирська Поляна, Колочава, Торунь, Присліп і Волове³⁰.

Польська прикордонна служба в донесеннях у Варшаву наприкінці листопада 1938 р. писала: «У всіх місцевостях напроти с. Людвиківка [тепер – Мислівка Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – О. П.] перебувають великі відділи, зорганізованих українських боївків. Чисельний стан окремих відділів наразі не вдалося встановити, хоча говорять, що вони зростають чисельно через наплив українців на Закарпаття. Відділ у Торуні востаннє нараховував бл. 40 осіб. Добровольці проводять інтенсивну пропагандистську діяльність серед тамтешньої людності на тему незалежності України, водночас розповідають, що в найближчому часі заберуть від чехів всі відділи жандармерії та взагалі всі уряди»³¹.

У другій половині листопада 1938 р. за домовленістю між крайовим командуванням жандармерії і Головною командою «Карпатської Січі» з Хуста у Волівський округ відправлено кілька відділів січовиків для боротьби проти польських терористів. Відтак постали січові залоги у прикордонних селах: у Майдані – під керівництвом чотаря УГА Степана Гинилевича («Дубика»), Верхньому Бистрому – Григорія

²⁷ Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі: передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця: Тезис, 2013. С. 731; Гоменюк І. Пластуні і «Карпатська Січ». Пласт на Закарпатті в минулому і сьогодні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Пласту на Закарпатті (Ужгород, 17 серпня 1996 р.). Ужгород: Гражда, 2012. С. 118.

²⁸ Українські вісті. 1938. 22 листопада. С. 1.

²⁹ Бажанський М. Моя Карпатська Україна: синхронізація неповторних подій: спогади, статті, нариси / упоряд. Б. Бойчук. Київ; Нью-Йорк: Світовид, 1995. С. 40–43.

³⁰ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). Ф. 462к. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 123–124.

³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 23 зв.

Яворенка, Торуні – «Буруна» та Присліпі – Івана Стебельського³² (за чеськими даними нараховувала 36 осіб)³³.

Одним із головних осередків антидиверсійної боротьби став січовий гарнізон у прикордонному селі Торунь, що складався із 20–25 січовиків, поділених на 3 групи, які несли службу на хребті Чорна Ріпа, поблизу с. Лопушного та вздовж дороги Волове–Хуст. Після поранення «Буруна» в перестрілці з польськими диверсантами місцевий гарнізон очолив колишній підхорунжий 7-ї бригади УГА Степан Гинилевич («Дубик»). Останній, за свідченням Яворенка, «запровадив абсолютний лад і дисципліну» та «створив із нього справжню військову одиницю»³⁴.

Цікавий опис діяльності січовиків у Торуні залишив кореспондент берлінської «Deutsche Allgemeine Zeitung», який подорожував Верховиною у лютому 1939 р.: «В Торуні марширував відділ молодих людей маршовим ладом через вулицю. Провідник цих 20 людей мав однострій подібний до націонал-соціалістичного летунського корпусу. Решта була в цивільному й мала тільки сіро-блакитні шапки колишнього добровольчого “Українського легіону”, що в часі світової війни борюся на боці осередніх держав проти Росії. Ці молоді люди несли на раменах рушниці, що виглядали якби забрані з якогось воєнного музею. Була між ними заступлена хіба вся пальна зброя, якої вживала піхота на східному фронті в час світової війни. В своїй станиці показували вони мені ручні гранати, які відобрали одному польському терористові, опісля розстріляному...»³⁵.

Команданти січовиків на Волівщині увійшли в контакт із командуванням чехословацьких сил безпеки, домовившись про співпрацю та організацію спільних акцій проти польських диверсантів. Їхнє загальне керівництво з боку ОНОКС здійснював окружний командант у Воловому Степан Фігура. Січовиків було поділено на невеликі групи по 6–7 чол., які вели патрулювання в горах, маючи на озброєнні всього одну гвинтівку, пістолет і шість ручних гранат на групу. Їхнім головним завданням стала розвідка терену, щоби виявляти основні маршрути пересування польських бойовиків від кордону, й організація дрібних засідок на них. Для кращого контролю за кордоном створено окремі спостережні пункти «Карпатської Січі»³⁶. Січовики з верховинських сіл добре знали місцевість, тому їхня співпраця з чехословацькими прикордонниками й жандармерією дала певні результати.

Хоча від кінця листопада 1938 р. Польща в цілому згорнула свою підривну операцію проти Підкарпатської Русі, на початку грудня 1938 р. її спецгрупи ще здійснили декілька збройних нападів на Гукливе, Синевирську Полянну, Прислоп, Скотарське³⁷.

³² Стебельський І. Шляхами молодості і боротьби. Спогади, статті, листування. Київ: Смолоскип, 1999. С. 28–29.

³³ Свідчення чехословацького жандарма Адольфа Хайжека, 28 березня 1939 р. *NA. Fond MV I. SR (1075-2). Inv. č. 12 882. Sign. 13–25–9. K. č. 6083.*

³⁴ Яворенко Г. Гарнізон ОНОКС в Торуні. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 101–102; Белей В. Микола Сидоряк: січовик – герой Карпатської України. Великий Бичків [б.в.], 2005. С. 5–6.

³⁵ Цит. за оглядом німецької преси від Українського пресового бюро в Німеччині. *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 3. Спр. 6. Арк. 57.

³⁶ Стебельський І. Шляхами молодості і боротьби... С. 28–32.

³⁷ Свідчення фінансового стражника Йозефа Стружинського. *Radan Lášek. Jednotka určeni SOS. Díl třetí*. Praha: Codyprint, 2008. S. 10.

На відмінну від чехословацьких силовиків, які здебільша пристосувалися до умов пасивної позиційної оборони навколо населених пунктів, комунікаційних вузлів і головних доріг, намагаючись уникати сутичок із польськими бойовиками на терені, невеликі мобільні групи січовиків були призначені для розвідувально-партизанських акцій на основних шляхах просування диверсантів. Тактика січовиків нагадувала дії Легіону Українських січових стрільців (УСС) проти російських військ у Карпатах восени 1914 р.³⁸

Одну з перших засідок на поляків організував відділ січовиків під командуванням І. Стебельського: «Діставши по пістолі і ручній гранаті вирушив другого дня зі своїми “цивілістами” обстежувати терен і дістати інформації від селян про час, маршрути і кількість терористів. Довідалися, що терористи переходять завжди в тім самім місці, звичайно під вечір, при цім гамірно-зухвало, знаючи, що чеські четніки [жандарми – О. П.] не наслідуються виходити із своїх дільниць. Маючи ці дані, вже другого дня пішли на засідку самі, бо командант відмовився вислати з ними своїх четників. Була успішна. Терористи, не підозріваючи нічого, сходили відважно, просвічуючи собі дорогу лямпами. Цим дали січовикам добру нагоду закидати їх гранатами. Удар був такий приголомшующий, що група кинулась до втечі»³⁹.

Січові відділи подекуди заходили на польську територію для збору розвідувальних даних про розташування і плани польських диверсійних груп у прикордонній смузі. Зокрема, відомо про спецгрупу січовиків-розвідників у складі 35–40 осіб на чолі з названим чотарем С. Гинилевичем («Дубик»), що розвідувала місця дислокації баз і тренувальних центрів польських бойовиків. При цьому велику допомогу в інформуванні січовиків надавало місцеве українське населення, яке активно підтримувало Карпатську Україну⁴⁰. За наказом начальника штабу групи «Лом» капітана Александра Ромішовського від 22 листопада 1938 р. передбачалося знищувати «українські боївки», які перейдуть польський кордон⁴¹.

Доходило навіть до перестрілок і сутичок із підрозділами Корпусу охорони прикордоння (КОП). Зокрема, за польськими даними, 1 грудня 1938 р. «українські бойовики» здійснили кілька пострілів із чехословацької території по польських прикордонниках з округу Самбір, які відповіли вогнем із гвинтівок. 14 грудня 1938 р. укотре виникла перестрілка під час патрулювання січовиків Івана Стебельського й Івана Мельника («Буруна») лінії кордону поблизу Торунського перевалу, де польські прикордонники намагалися полонити українців, заманивши їх на свою територію. Під час сутички убито польського копіста М. Фелікса зі застави Вишково Долинського повіту⁴² й поранено січовика І. Мельника («Буруна»). Внаслідок

³⁸ Див.: Думін О. Історія легіону Українських січових стрільців 1914–1918. Львів: Червона калина, 1936. Т. 1. С. 51–56; Лазарович М., Лазарович Н. Українські січові стрільці у фронтових умовах другої половини 1914 – початку 1915 року. *Українська наука: минуле сучасне, майбутнє*: зб. наук. праць. Тернопіль: Економічна думка, 2014. Вип. 19(1). С. 225–236.

³⁹ Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк [б.в.], 1979. С. 49.

⁴⁰ Рассказ Евгения Стахова об Украинской революции в Закарпатье 1939 года. *Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы*. Санкт-Петербург: Издательский дом «Нева», 2004. С. 344.

⁴¹ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja «Lom»: Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów oddziału II Sztabu Głównego WP. Warszawa, 1998. S. 233.

⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 26.

цього інциденту командант чехословацької прикордонної застави в Торуні, де несли службу члени ОНОКС, побоюючись відплатної акції з польського боку. З огляду на певну нормалізацію ситуації у прикордонній смузі, перебування січовиків на лінії кордону видавалася чехословацькому командуванню непотрібним і навіть шкідливим⁴³. Побоюючись нових інцидентів із Польщею, Головна команда «Карпатської Січі» відкликала обох співучасників інциденту до Хуста, наказавши згодом І. Стебельському виїхати за кордон. Пораненого І. Мельника натомість госпіталізовано під вигаданим прізвиськом⁴⁴.

Випади «Карпатської Січі» на польську територію та сутички з польськими прикордонниками загрожували посиленням військового тиску Варшави на Карпатську Україну. У середовищі керівництва ОНОКС і членів автономного уряду існували побоювання щодо можливості початку відкритої збройної інтервенції Польщі проти Карпатської України.

Спільні дії проти польських диверсантів разом із чехословацькою жандармерією проводили також карпатські січовики на Перечинщині. Зокрема, заступник тамтешньої Січі, колишній військовослужбовець чехословацької армії Іван Цмур організував українські патрульно-постові відділи, які, будучи озброєні пістолетами та гвинтівками, несли службу на вулицях Перечина. Січовики охороняли підприємства, перевіряли документи і передавали підозрілих осіб до місцевої жандармерії⁴⁵.

За підсумковими даними, у ході диверсійної акції «Лом» у жовтні–листопаді 1938 р. на території північних округів Підкарпатської Русі здійснено 56 акцій, унаслідок яких знищено або пошкоджено 1 залізничний та 12 дорожніх мостів, греблю, телефонний комутатор і будинок пошти; у 27 місцях перервано телефонні лінії; 23 особи вбито, 15 поранено, 20 захоплено в полон. Водночас втрати з польської сторони становили 23 чол., серед них 11 убитих, 7 поранених, 3 полонені та 2 зниклі безвісти⁴⁶. Натомість за чехословацькими – в результаті польських диверсійних акцій загинули 2 жандарми, 2 співробітники фінансової служби та 2 лісничі, поранення отримали 6 осіб, 20 (жандарми, солдати й митники) потрапили в полон⁴⁷.

З південного боку була організована боротьба січовиків проти угорських терористичних груп. Як свідчив головний командант Климпуш, наприкінці грудня 1938 р. під час зустрічі з полковником чехословацької жандармерії Дроздом останній попросив його допомогти федеральним органам безпеки в охороні південних кордонів краю від нападів угорських загонів «Собот чопоток». Задля цього чехословацька жандармерія видала січовикам 40 револьверів «Наган» та боєкомплект до них, з яких 10 залишено при Хустському коші, а решту розіслано по округах⁴⁸.

Потребу в допомозі чехословацьким військам в укріпленні кордону з Угорщиною сигналізували також і місцеві урядники. Зокрема, окружний уряд у Чинадійово звертався 4 січня 1939 р. до президії Міністерства внутрішніх справ (МВС) у Хусті

⁴³ Держархів Закарпатської обл. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 25.

⁴⁴ Стебельський І. Шляхами молодості і боротьби... С. 33–36.

⁴⁵ Архів УСБ України в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. С-4689. Арк. 21; Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 76497фп. Т. 1. Арк. 246.

⁴⁶ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja «Lom». S. 270.

⁴⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (далі – Archiv MZV). II. Sekce (1918–1939). III. Řada. Kart. 284.

⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 76497фп. Т. 1. Арк. 246–247.

з проханням направити 30 осіб на відтинок Залужжя–Мукачево та 20 осіб – між с. Старе Давидково–Чомонин для допомоги тамтешнім підрозділам StOS у боротьбі з угорськими терористами⁴⁹

Про те, як складалися відносин між карпатськими січовиками та місцевим населенням у прикордонних селах біля Мукачева свідчив проф. Юрій Сливка: «Наше село [Нове Давидково – О. П.] виявилось на кордоні між Карпатською Україною і Угорщиною, тому тут було дуже багато солдатів, або як чехи казали, стража на кордоні. І тоді ж дуже багато було січовиків і, власне кажучи, присутність січовиків у селі, а їх було дуже багато, вже вплинуло на наше життя тогочасне. Мені здавалося, що тоді кожний день було свято ніби. Чому? Тому що вечорами, обов'язково в школі або концерт був, або вистава, або хорові співи організовані січовиками»⁵⁰.

Нерідко проводили спільні бойові операції чехословацькі силовики і «Карпатська Січ» зі знешкодження угорських диверсантів. Зокрема, у другій половині лютого 1939 р. поблизу с. Загаття налагоджено співпрацю між відділами Іршавського окружного гарнізону «Карпатської Січі» під командуванням чотаря Юрія Шпиліки та поручника Осипа Карачевського («Свободи») і чехословацькою жандармерією. Як згадував О. Карачевський: «Після приходу січовиків Іршавського гарнізону всяка акція терористів відразу притихла. Більше як тиждень допомагали січовики жандармерії, скріплюючи їх стежі вдень і вночі та перешукуючи довколишні ліси»⁵¹.

Про один із боїв іршавських січовиків з угорськими бойовиками на початку березня 1939 р. згадував січовик із Лемківщини П. Полянський, що перебував у сотні поручника «Свободи». «Дістали вістку від населення, що в околиці Іршави, на одній горі, загніздився мадярський диверсійний загін, що нападає на довколишні села. Наша сотня під проводом поручника Свободи вирушила проти нього. На допомогу сотні прийшов відділ гуцульської самооборони та кілька чеських прикордонників. Мадяри зайняли добрі позиції на самому верху гори і почали нас обстрілювати. Оточивши гору, починаємо наступ і після кількогодинного бою ліквідуємо цей диверсійний мадирський відділ. Але й ми маємо втрати – загинуло десять січовиків, п'ятьох бійців із відділу гуцульської самооборони та двох чеських прикордонників. Була це перша наша більша перемога в бою з ворогом...»⁵².

Загалом напади озброєних угорських груп і перестрілки у прикордонній смузі тривали аж до кінця лютого 1939 р. Внаслідок певної нормалізації ситуації 15 лютого 1939 р. чехословацьке командування скасувало стан постійної бойової готовності прикордонних загонів у Карпатській Україні⁵³.

За визнанням угорських істориків, диверсійна операція Будапешта проти Чехо-Словащини зазнала краху через опір чехословацьких військ і місцевих сил

⁴⁹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.

⁵⁰ Інтерв'ю з Юрієм Сливкою, нар. 26.03.1930 у с. Нове Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської обл., записане в 23.12.2010, інтерв'юер Тарас Чолій. Архів Меморіального музею «Територія терору» (Львів).

⁵¹ Свобода О. На відтинку Іршава. *Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність*. Львів: «Світ», 2001. С. 106.

⁵² Чечва В. У боротьбі за волю Закарпатської України (На основі спогадів П. Полянського). *Визвольний шлях*. 1977. Кн. 4. С. 475.

⁵³ Holub O. Stůj! Finanční stráž. S. 164.

безпеки⁵⁴. Загалом за період автономії зафіксовано 22 угорські напади на кордони Підкарпатської Русі, внаслідок чого загинуло 10 чехословацьких військових. На жаль, на базі доступних джерел важко встановити втрати карпатських січовиків у цих сутичках. У боях із чехословацькою армією та «Карпатською Січчю» угорські диверсанти недорахувалися близько 50 вбитими та 380 захопленими в полон⁵⁵.

Співпраця між чехословацькими військовими й новоствореними відділами «Карпатської Січі» у протидії польським та угорським диверсантам у 1938–1939 рр. була спільною чесько-українською відповіддю на неоголошену «гібридну війну» Польщі й Угорщини проти Карпатської України, кінцевою метою якої було створення спільного кордону в Карпатах. Ця взаємодія виявлялася у допомозі з боку чехословацького командування в забезпеченні новостворених відділів «Карпатської Січі» зброєю, амуніцією і вишколом, а також у координації спільних дій на оперативно-тактичному рівні. В умовах застосування противником нерегулярних відділів під прикриттям місцевих повстанців чехословацьке командування намагалося у свій спосіб використати «Карпатську Січ» в якості «недержавного актора» для проведення розвідувальних і контр-диверсійних акцій у прикордонні й навіть деякий час виношувало плани силами українських відділів здійснити випаді у відповідь на польській території. Таку форму співпраці можна певною мірою порівнювати з діями Легіону УСС у складі австро-угорської армії на початковому етапі Першої світової війни, з тією лише поправкою, що «Карпатська Січ» не була самостійною одиницею у складі чехословацького регулярного війська, а виконувала допоміжні функції як парамілітарна організація.

Отже, наведені у статті дані переконливо спростовують тезу чеських істориків про відсутність співпраці між чехословацьким військовими та «Карпатською Січчю». Поряд із цим джерела свідчать про вирішальну роль чехословацьких органів безпеки й оборони у відбитті нападів польських та угорських диверсантів і захисті кордонів автономної Карпатської України. Роль січовиків у цьому контексті була переважно другорядною. Тим не менше, відділи «Карпатської Січі» з огляду на високу мобільність і добре знання терену, могли часто діяти ефективніше за чехословацькі підрозділи та ставали джерелом розвідувальної інформації для них. Ця взаємодія ознаменувала перший етап у відносинах між «Карпатською Січчю» і чехословацькими військовими, який тривав від першої половини листопада 1938 р. до призначення у середині січня 1939 р. на посаду третього міністра в автономному уряді Карпатської України чеського генерала Лева Прхали, що призвело до різкого погіршення чесько-українських відносин і фактичного згорання чесько-української військової співпраці. Потреба чехословацького командування у використанні «Карпатської Січі» також зникла у зв'язку з послабленням диверсійних акцій з боку Польщі й Угорщини на початку 1939 р.

Із другого боку, для «Карпатської Січі» співпраця з чехословацькими органами безпеки у протидії угорським і польським диверсантам стала першим бойовим досвідом, на основі якого відбувалася її подальша військово-організаційна розбудова.

⁵⁴ Dombrády L. Army and politics in Hungary 1938–1944 / ed. by G. Rázsó; transl. be E. Arató. New York: Columbia University Press, 2005. P. 10.

⁵⁵ Mičianik P. Mad'arské teroristické útoky na Podkarpatskú Rus... S. 87.

Бойові сутички з польськими й угорськими бойовиками також стали джерелом поповнення вкрай мізерного арсеналу парамілітарної організації.

REFERENCES

1. Arzhevitin, S. (2013). *Karpatska Ukraina: epokha v dobi: peredumovy utvorennia, doba nezalezhnosti, spohady i dokumenty*. Vinnytsia: Tezys [in Ukrainian].
2. Bazhanskyi, M. (1995). *Moia Karpatska Ukraina: synkhronizatsiia nepovortnykh podii: spohady, statti, narysy / uporiad. B. Boichuk*. Kyiv, New York: Svitovyd [in Ukrainian].
3. Belei, V. (2005). *Mykola Sydoriak: sichovyk – heroï Karpatskoi Ukrainy*. Velykyi Bychkiv: [b.v.] [in Ukrainian].
4. Bicsák, P. (2011). A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938-ban. Proceedings of the International Scientific Conference: *A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő szekció és elválasztó «fehér foltok»*. Berehove, 26 lutoho 2010. Uzhhorod [in Hungarian].
5. Borák, M. (1997). Obrana Podkarpatské Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka*, 173–176 [in Czech].
6. Charaszkiewicz, E. (Ed.). (2000). *Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej*. Kraków: Fundacja Centrum dokumentacji Niepodległościowego [in Polish].
7. Chechva, V. (1977). U borotbi za voliu Zakarpatskoi Ukrainy (Na osnovi spohadiv P. Polianskoho). *Vyzvolnyi shliakh*, 4, 475 [in Ukrainian].
8. Dąbrowski, D. (2003). Kwestia Rusi Zakarpackiej w stosunkach między Czechosłowacja, Polska i Węgrami przed wybuchem II wojny światowej. *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*, 149–156 [in Polish].
9. Dąbrowski, D. (2003). Medzi Tešínskom a Podkarpatskou Rusou. (K niektorým aspektom poľskej diverzie na Slovensku v rokoch 1938–1939). *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*, 2, 93–94 [in Slovak].
10. Dąbrowski, D. (2007). *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne [in Polish].
11. Dąbrowski, D. (2010). Rozbitie alebo rozpad? Polská politika voči Československu a otázka maďarských aktivít s cieľom revízie hraníc na Podkarpatskej Rusi. In V. Bystrický (Ed.), *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. (pp. 254–271). Bratislava: Veda [in Slovak].
12. Dombrády, L. (2005). *Army and politics in Hungary 1938–1944*. (G. Rázsó, Ed., E. Arató, Trans.). New York: Columbia University Press [in English].
13. Dombrowskyi, D. (2012). *Polshcha i Zakarpattia: 1938–1939*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
14. Dumin, O. (1936). *Istoriia liegiону Ukraïnskykh sichovykh striltsiv 1914–1918* (Vol. 1). Lviv: Chervona kalyna [in Ukrainian].
15. Hirniak, L. (1979). *Na stezhkakh istorychnykh podii. Karpatska Ukraina i nastupni roky. Spohady i materialy*. New York: [b.v.] [in Ukrainian].
16. Hohun, A. (2004). *Mezhdu Hitlerom i Stalinym. Ukraïnskie povstantsy*. Saint Petersburg: Izdatelskii dom «Neva» [in Russian].

17. Holub, O. (1969). Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. *Odboj a revoluce*, 7 (5), 5–74 [in Czech].
18. Holub, O. (1987). *Stůj! Finanční stráž!* Prague: Naše vojsko [in Czech].
19. Homeniuk, I. (2012). Plastuny i «Karpatska Sich». Proceedings of the International Scientific-Practical Conference: *Plast na Zakarpatti v mynulomu i sohodni*, Uzhhorod, 17 serpnia 1996. Uzhhorod [in Ukrainian].
20. Hyria, V. (2012). *Uhorska iredenta v mizhvoiennomu Zakarpatti (uhorskyi faktor u suspilno-politychnomu zhytti)*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
21. Jindřich, M. (2004). *Hraničářská kalvárie. Příběhy posledních obránců Masarykovy republiky na severu Čech a Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939*. Prague [in Czech].
22. Kredátus, J. (2005). Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskiej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938–1939. *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*, IV, 305–306 [in Slovak].
23. Kupliński, J. (1996). Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 4 (158), 65–83 [in Polish].
24. Lášek, R. (2008). *Jednotka určení SOS. Díl třetí*. Prague: Codyprint [in Czech].
25. Lazarovych, M., & Lazarovych, N. (2014). Ukrainski sichovi striltsi u frontovykh umovakh druhoi polovyny 1914 – pochatku 1915 roku. *Ukrainska nauka: mynule suchasne, maibutnie: zb. nauk. prats*, 19 (1), 225–236 [in Ukrainian].
26. Mičianik, P. (2015). Mad'arské teroristické útoky na Podkarpatskú Rus od oktôbra 1938 do marca 1939. Proceedings of the International Scientific Conference: *Pidkarpatska Rus v roky Druhoi svitovoi viiny*, Uzhhorod, 16–17 zhovtnia 2014. Uzhhorod [in Slovak].
27. Nakládal, B., Miloslav, J., & Charles, K. Kliment. (2004). *Březen 1939*. Prague: Naše vojsko [in Czech].
28. Pahiria, O. (2010). *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
29. Pahiria, O. (2016). «Hibrydna viina» Uhorshchyny ta Polshchi proty Karpatskoi Ukrainy u 1938–1939 rr. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 21, 292–323 [in Ukrainian].
30. Samus, P., Badziak, K., & Matwiejew, G. (1998). *Akcja «Lom»: Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów oddziału II Sztabu Głównego WP*. Warsaw [in Polish].
31. Starczewski, M. (2019). Polski wywiad wojskowy w przygotowaniu i przeprowadzeniu akcji «Lom» na Rusi Zakarpatskiej. In T. Dubicki (Ed.), *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP Z działalności Oddziału II SG WP* (Vol. 9, pp. 63–115). Warsaw: Wyd-wo LTW [in Polish].
32. Stebelskyi, I. (1999). *Shliakhamy molodosti i borotby. Spohady, statti, lystuvannia*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
33. Stercho, P. (1971). *Uriadova koordynatsiia operatsii madiarskykh i polskykh terorystiv u Karpatskii Ukraini v 1938–1939 rr*. Philadelphia: Ameryka [in Ukrainian].
34. Stolarczyk, J. (1996). Oddziały bojowe «Rozlucz» w akcji dywersyjnej «Lom» na Rusi Zakarpackiej. *Rocznik Historyczno-Archiwalny*, XI, 81–99 [in Polish].

35. Stolarczyk, J. (1997). Zarys polskiej akcji dywersyjnej «Łom» na Rusi Zakarpackiej w 1938 r. *Rocznik Przemyski. Historia*, 3, 81–98 [in Polish].
36. Svoboda, O. (2001). Na vidtynku Irshava. *Zapovit Sribnoi zemli. Karpatska Ukraina v borotbi za nezalezhnist*, 106 [in Ukrainian].
37. Ukrainski visty. (1938, Lystopad 22), 1 [in Ukrainian].
38. Uriadovi visnyk. (1938, Hruden), 6, 24 [in Ukrainian].
39. Vehesh M., & Vidnianskyi, S. (2018). Retsenziiia [Review of the book: *Polshcha i Zakarpattia: 1938–1939* by D. Dombrovskiy]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 27, 363–373 [in Ukrainian].
40. Vehesh, M. (2004). *Karpatska Ukraina. Dokumenty i fakty*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
41. Vehesh, M. (2018). Karpatska Ukraina i polski terorysty [Review of the book: *Polshcha i Zakarpattia: 1938–1939* by D. Dombrovskiy]. *Aktualni problemy politychnoi nauky, Uzhhorod*, 3, 220–228 [in Ukrainian].
42. Vehesh, M. (2019). Uhorskyi i polskyi teror u Karpatskii Ukraini. Proceedings of the International Scientific Conference: *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava*, Uzhhorod, 14–15 bereznia 2019. Uzhhorod [in Ukrainian].
43. Vehesh, M., Hyria, V., & Korol, F. (1998). *Uhorska ireidenta na Zakarpatti mizh dvoma svitovymy viinamy (1918–1939 rr.)*. Uzhhorod [in Ukrainian].
44. Witak, R. (2015). Akcja «Łom» na Rusi Podkarpackiej. *Człowiek a historia. Ludzie i wydarzenia*, 2, 194–217 [in Polish].
45. Yavorenko, H. (1939). Harnizon ONOKS v Toruni. *Karpatska Ukraina v borotbi*, 101–102 [in Ukrainian].

Oleksandr PAHIRIA

COOPERATION BETWEEN THE CZECHOSLOVAK MILITARY AND THE CARPATHIAN SICH TO COUNTERACT SABOTAGE ACTIONS BY POLAND AND HUNGARY AGAINST CARPATHO-UKRAINE (1938–1939)

The article examines one of the little-studied aspects of the subversive operation of Poland and Hungary against Carpatho-Ukraine, namely the military cooperation between the Carpathian Sich and the Czechoslovak Army and security agencies (StOS, gendarmery, state police, and financial guard) in the protection of the borders of the autonomous region against attacks by Polish and Hungarian saboteurs in fall 1938 – early 1939. Drawing on Czech and Polish archival materials, as well as memoirs, the author establishes the role of Czechoslovak officers in the provision of arms, ammunition, and training for the Carpathian Sich units, as well as in their engagement in joint intelligence and counter-sabotage activities in the border areas with Poland and Hungary. Such actions produced a joint Czech-Ukrainian response to the undeclared «hybrid war» waged by Poland and Hungary against Carpatho-Ukraine, which final aim was to establish a common frontier in the Carpathians. Despite its largely secondary (auxiliary) function in this operation, the Carpathian Sich members were able not only to demonstrate efficiency in the fight against Hungarian and Polish militants but at the same time to become a source of information for the Czechoslovak intelligence. From the point of view of the Czechoslovak command's interests, the Carpathian Sich served as a «non-state actor,» who was trying to counter-balance the enemy's non-regular formations. The mentioned military cooperation marked the first stage in relations between

the Carpathian Sich and the Czechoslovak military that started in the first half of November 1938 and ended in mid-January 1939 with the nomination by Prague of Czech general Lev Prchala as the third minister in the autonomous government of Carpatho-Ukraine. For the Carpathian Sich, the cooperation with the Czechoslovak security agencies produced their first combat experience and served as the source of replenishment of its scarce arsenal.

Keywords: Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, sabotage, Poland, Hungary, «Lom» operation.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони ...»: Михайло Грушевський та українське студентство	3
Трач Віра. «Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття	22
Надрага Марта. Бібліотечна сфера у Другій Речі Посполитій: законодавче регулювання (1923–1939)	45
Фіногенов Олег. Західноукраїнське товариство Ліги Націй: створення, статутні завдання, перші кроки на міжнародній арені	55
Онишко Леся. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації.	66
Ruda Oksana. Educational issue in the Polish socialist party activities during the interwar years of the 20 th century	86
Пагіря Олександр. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939).	97
Стасюк Олександра. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду	113
Ільницький Василь. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка	125
Муравський Олег. Галицька асамблея (1991): витоки, спекуляції, ухвали	139
Артимишин Павло. «Газові війни» Російської Федерації та України 2006 та 2009 років: візії української суспільно-політичної думки	149
До 100-річчя ЗУНР	175
Ляскович Роман. Мобілізації українського населення до війська ЗУНР: організація, проблеми, наслідки (листопад-грудень 1918 року)	175
Стукаліна Надія, Лук'янченко Світлана. Військово-політичні успіхи та прорахунки органів державної влади і військового управління ЗУНР у битві за Львів у польсько-українській війні 1918–1919 років.	186
Губський Сергій. Становлення та діяльність військової авіації в українських арміях (1917–1920): історіографічний нарис.	196
Виздрик Віталій, Мельник Олександра. Аграрна політика уряду ЗУНР (ЗОУНР)	211
Олійник Сергій. Подільська сторінка історії Української Галицької армії у спогадах сучасників.	222

Borchuk Stepan, Zasytko Maryana. ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in encyclopaedic editions.	238
Воєнна історія	247
Ткачук Андрій. Участь Збройних сил України в системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України.	247
Постаті	257
Сова Андрій. Участь Івана Боберського в Науковому товаристві ім. Шевченка напередодні Першої світової війни.	257
Хома Іван. Євген Коновалець і Листопадовий чин у Львові	266
Середюк Марія. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931–1939)	274
Романюк Михайло. Василь Кук: до біографії Головного командира УПА (1941–1954).	284
МОВОЗНАВСТВО	293
Дидик-Меуш Ганна. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови.	293
Сокіл Богдан. До проблеми функціонування української мови в судах Східної Галичини (на матеріалах засідань Галицького сейму)	304
Галайчук Володимир. Борщ у ритуально-обрядовій та магічній практиці поліщуків Чернігівщини (за польовими матеріалами)	313
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Гаврилів Тимофій. Територія само(в)пізнання: «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден.	331
Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю).	341
ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	352
Пастух Тарас. [Рец.]: На перехресних стежках барокових перекладів	352
Козловський Сергій. [Рец.]: Перша українська військова енциклопедія: проект «Історія війн і військового мистецтва»	359
Кобиринка Галина, Рябець Людмила. [Рец.]: Наталя Хобзей і її стезя, закосичена науковими думками, рідними словами.	366